

Anmeldelse af Morten Thing

FRA NATTENS GERNINGER TIL LYS OVER LAND

En sjælden gang oplever man nattemørket, fx på landet om vinteren, uden måne, eller når man skal i kælderen efter noget i sit pulterrum, når lyset er gået. Det kan hurtigt vække usikkerhed eller ligefrem angst. Man kan også opleve det, hvis man rejser i lande, hvor natten endnu ikke er blevet koloniseret af dagen, hvor det industrialiserede, moderne lys endnu ikke har frembragt gadebelysning.

Om natten, som den var før kolonialiseringen, handler denne lysende antologi. Som et stykke præmodernisme skriver de 14 forfattere hver om et område af nattens gerninger i perioden 1500 til 1900. Hver for sig kaster de lys over et stykke mørke. Bogen næsten tilegnes til Hugo Mathiessen for hans bog *Natten. Studier i gammelt Byliv* fra 1914, og udgiverne skriver: "Natlige temaer var i det hele taget centrale i hans forfatterskab, og flere af hans værker fremhæver, hvordan sociale relationer i købstæderne ændrede sig, når mørket faldt på." Det er i høj grad emnet for antologiens oplysningsarbejde.

Bogen er i stort format og med en skrift som ikke nødvendigvis kræver læsebriller. Omkring hvert afsnit er der dels en optakt, som jeg går ud fra er skrevet af redaktørerne, og dels et par malerier, som belyser emnet for det næste afsnit. Malerierne står smukt og bidrager til billedet af en lækker bog. Desværre skriver redaktørerne ikke, om de har beskåret

malerierne, hvad de givet har, for de passer alle sammen til sideformatet. Derudover er hvert afsnit illustreret med velvalgte billeder, som regel kunstneriske behandlinger af det tema, afsnittet oplyser.

Den ene redaktør, Ulrik Langen, lægger for med et overordnet essay om natten. Han bevæger sig omkring det med de sociale relationer, som når de hylles i nattemørket *ikke kan ses*: "I et samfund, der byggede på åbenlyse sociale forskelle, udviskede natten grænserne og opløste dagtimernes faste rammer."

Det skete alligevel ikke så sjældent, at nattemørket for alvor blev jaget på flugt af 'Brandnatten', som Mette Frisk Jensen skriver om. Huse, som blev opvarmet med ild i kaminen eller kakkelovnen, og som blev oplyst af lyset fra en tælleprås, var kraftigt udsat for ildebrande. Tagene var som oftest tækket med strå, som fungerede som optænding for en ildebrand, som bredte sig fra hus til hus og lagde hele bydele øde. Men også bombardementer og fyrværkeri kunne sætte en brand i gang. Ikke mindst København var hærget, men flere købstæder blev også lagt øde.

En af dem, som kunne råbe: *Ildløs!* var vægteren. Det er Karl Peder Pedersen, der tager dem under behandling. I 1681 bestemte Christian 5., at der skulle sættes 500 lygter op i København, og til at passe dem blev der skabt et vægterkorps. Udover at holde øje med ilde-

Poul Duedahl og Ulrik Langen (red.):
Nattens gerninger,
 Gads Forlag.
 324 s., kr. 399,95.

brande skulle de også holde øje med uroligheder i byen. Før man fik politiet til at patruljere var det vægterne, der kunne anholde urostiftere og tyveknægte. Og så skulle de synge vægtervers, som fortalte folk, hvad klokken var. Politiet voksede og efter en reform i 1863, tog politiet over og vægterne blev historie.

Vægterne skulle bl.a. holde øje med *natteravnene*. Denne gråbrune fugl, som slet ikke ligner en ravn, sidder stille hele dagen, mens den om natten udsender lange klagende og snurrende råb. Fuglen lagde navn til det, som *Ordbog over det danske Sprog* beskriver som: en "person, der (især: regelmæssigt) er vaagen og i virksomhed langt ud paa natten, ynder at gøre nat til dag, gaa sent i seng, arbejde sent (om natten) olgn." Jakob Ørnbjerg beskriver fænomenet i det danske natteliv. Det er nøje knyttet til alkohol og medførte slagsmål og grassatgang i det offentlige rum. Skulle man drikke, skriver biskop Peder Palladius, så var det bedre at gøre det hjemme end på kroen.

Som sagt kunne et par vægtere slå kloen i en natteravn, en tyv eller en uromager. De skulle "holde god Skik og Politie", som det hed i 1600-tallet, hvor ordet 'Politie' betød organisation af en by eller en stat. Det kommer af det græske ord polis, som betyder by. Men ordet kom i stigende grad til at betyde de personer, hvis opgave det var at opretholde lov og orden. Og et egentligt politisystem kom kun langsomt. Det

er Jørgen Mührmann-Lund, som fortæller den historie. Det startede i 1691 med, at Christian 5. udnævnte en politimester for København, som skulle tage sig af natteravne, "ryggesløse folk og løsgængere", som dyrkede druk, spil, dans og lignende forargelig adfærd. Det var ikke nogen let opgave, og af og til fik politiet nogen på huden. Efterhånden udbyggedes forholdet med politivedtægt og politilov, som bl.a. gjorde det strafbart at sætte sig til modværge mod politiet. I begyndelsen var politiets indsats især rettet mod de straffedømte i form af ildebrande, som Gud sendte mod byen. Senere blev politiets indsats i højere grad en del af et meget større projekt med at disciplinere befolkningen til livet i det moderne samfund, hvor drifter, liderlighed og lyst skulle tøjles og holdes inden for civiliserede rammer.

I det hele taget burde folk *sove* om natten. Det er Mikkel Vendborg Pedersen, som fortæller om *nattesøvnen*. Eller rettere: de forhold, hvorunder folk sov. Der er en lang udvikling frem til vor tids senge med springmadrasser, dundyner og -puder. Man sov i bondesamfundet på bænke, som om dagen blev brugt til at sidde på. Kun de mere velhavende havde en seng, dvs. en trækasse på fire ben, hvori der lå halm med skind over. På landet og blandt de fattige i byerne sov man meget tæt. Børn sov i slagbænke eller kommodeskuffer, og det var umuligt at fx have sex, uden at nogen hørte det.

Intimitet udvikledes sammen med den bedre plads og de færre børn.

Om natten drømte man eller havde mare-ridt. Den mentale tolkning af, hvad natten var, analyseres med litteraturen og forfatterne som udgangspunkt med klart blik af Thomas Bredsdorff: "Hos Kingo er natten truende, hos Holberg er den fæl. I Ewalds digt [I nattens fredelige skygge] og i Staffeldts, er natten en velsignelse, behagelig for den fortrykte, selve livets indhold for digteren: tid og sted for udfoldelsen af hans geni." Først med Freuds *Drømmetydning* kom der en ny tolkning, og underbevidstheden blev digternes nye vilkår. "Fra da af kunne de formulere sig bevidst om det ubevidste."

Det var ikke kun digterne, som digtede om *natten*. Det gjorde 'Folket' også. Hvem dét så ellers var, dukkede 'helhesten' og 'gravsoen' op af folkehavet og gav stof til omkringvandrede folkemindesamlere som Evald Tang Kristensen. Charlotte S.H. Jensen skriver om de forestillinger, folk gjorde sig om de skabninger, der befolkede natten. Her dukker natteravnen op igen i formen 'natravnen'. Denne virkelige fugl havde den evne at slå ild med vingerne. Den havde en forbindelse til det mørke og det onde. I det hele taget huser mørket mange skabninger med en særlig hotline til Fanden selv. Fanden eller *Djævelen* selv var aktiv om natten, fortæller Louise Nyholm Kallestrup os om. Hekse og troldkarle havde forbindelse til eller havde forskrevet sig til selveste Fanden. Han spiller en rolle i forestillinger om natten, som kæder natten sammen med synden og ondskaben. Nattens gerninger bliver derfor langt op i tiden også ondskabens gerninger.

En af de former, ondskaben antog, var *tyveriet*. Tyge Krogh skriver vidende om 1700-tallets tyve, som opererede om natten og stjal af folks ejendele og ikke mindst af deres dyr, som stod ubevogtet på markerne. Dyrene slagtede de og solgte til slagtere i byerne. Straffen for tyveri var pisk, eller hvis det gentog sig, brændemærkning eller strafarbejde. For mordere var straffen hængning og partering. For tyvene var fx en afhugget finger fra en hængt en magisk forbindelse til fanden. Hvis det kunne kombineres med, at man spyttede alterbrødet ud igen, når man gik til alters, kunne kombinationen skaffe tyven både bytte og ubemærkethed.

Forholdet mellem *døden* og natten tager

Morten Fink-Jensen sig af. Efter reformationen var det en af lutheranismens målsætninger at lægge afstand til katolicismen og dens forbindelse til *mørket*. Begravelser burde således finde sted om dagen. Kun selvmordere blev begravet om natten og da i uindviet jord. Men før reformationen havde natlige begravelser og sørgeritualer været udbredte. Siden blev natlige begravelser omgærdet af noget særligt, og fx adelige kunne i 1600-tallet blive begravet om natten. Under Struensee blev natlige begravelser ligefrem påbudt som mere rationelle, for så at blive ophævet igen med hans fald i 1772.

Natten er vor egen, siger de fynske piger. Og til nattens gerninger hører jo frem for alt sex. Her har begge redaktører slået sig sammen om et lystigt kapitel af liderlighedens historie. Og her handler det ikke så meget om disciplineringen som om selve elskoven og samlejet. Bl.a. bruger de Mathias Moths ordbog fra begyndelsen af 1700-tallet, som nu er tilgængelig på nettet. Her kan man læse om de ord, man brugte: kussebanke om venusbjerg, og kussemanke om kvindens pubeshår. Og bag hårene fandt man kusselapperne. At kneppe betød ifølge Moth "at gøre sit behov". Til nattens seksuelle gerninger hører naturligvis også *nathorens* gerninger. Nathoren eller luderer levede af at tilfredsstille mænds behov for penge. Prostituerede fandtes hele vejen, om end under forskellige former for offentlig disciplinering eller forbud.

Hele dette store område, liderlighedens og lystens område, blev ofte omtalt som *sædeligheden*. Om denne eufemisme skriver Karin Lützen med megen indsigt. Hun fokuserer på perioden efter 1874, hvor prostitution blev et lovligt erhverv, når blot de prostituerede lod sig registrere hos politiet og indfandt sig til jævnlig kontrol hos politilægen for kønssygdomme. Der var mange modstandere mod dette lovlighedsregime, ikke mindst blandt de kristelige foreninger, som gerne så prostitutionen forbudt. Det var ikke mindst de områder i byen, hvor bordellerne lå, hvor de kristelige så sædeligheden lide skibbrud. Her bød kvinder sig til på åben gade på en måde, så sædelige mennesker, i hvert fald sædelige kvinder, ikke kunne færdes der. Indre Mission i København begyndte således af drive 'Midnatsmission', hvor man henvendte sig til prostitutionskunderne og talte til deres skamfølelse for at få

dem til at gå hjem. De prostituerede følte sig naturligvis gået i bedene og udsat for ufin konkurrence. Også Frelsens Hær var aktive på denne slagmark.

Prostitutionens kvarterer i København var også fattigdommens kvarterer. Her holdt de hjemløse til, folk for hvem *natteløgi*et ikke var et enkelt forhold. Det er Mette Tandrup Mortensen, som fortæller om *natteløgi*et. Oprindeligt var det en foranstaltning for de rejsende, at de kunne have et sted at sove og spise. Det førte til udviklingen og lovreguleringen af kroer, herberger og værtshuse. For de velhavende udvikledes hoteller og restauranter. For de fattige alle mulige former for *natteløgi*. Frelsens Hær var også aktive på denne slagmark og indrettede billige natlogier til værdigt trængende. Men der var også fattige, som levede af at udleje gulvplads til andre fattige og til hjemløse. Fx i Peder Madsens Gang, som til 1873 lå mellem Østergade og Grønnegade i København og rummede en del bordeller, var der også mange ulovlige natlogier. Fx steder hvor mænd og kvinder overnattede ved siden af hinanden. Den slags var ulovligt, og politiet skred ind, hvis det blev anmeldt. Siden udvikledes også pensionater, en form for bolig og spisested for enlige, en form som var udbredt langt ind i 1900-tallet.

Dette natteepos slutter naturligvis med *afskaffelsen af natten*. Det er Poul Duedahl, som tager sig af den historie. Den tager sit udgangspunkt i en tildragelse fra 1814-15, da blikkenslageren Johannes Irgens i sit hus på hjørnet af Købmagergade og Amagertorv demonstrerede det nye sort: *gasbelysningen*. Han havde sit eget lille kulgasanlæg, hvor man brugte den gas, som er bundet i kul, men som frigøres ved opvarmning, til at oplyse et rum. Det nye gaslys tålte ingen sammenligning med de tranlamper, man kendte i København. Det skinnede klart og oplyste i en cirkel omkring sig. Gaslyset og siden petroleumslyset, kulbue-lyset og glødepæren, gik i løbet af 1800-tallet sin sejrsgang i byerne og efterhånden også på

landet. Det naturgivne mørke blev fordrevet, og det blev muligt ad kunstig vej at holde 'dag' hele døgnet. Man kunne, hvis man havde lyst, fortsætte sit arbejde til langt ud på natten. Hurtigt var der fabriksejere, som indså, at deres dyre maskiner hurtigere ville tjene sig ind, om arbejderne også sled i det om natten. På den måde koloniserede arbejdet natten i lyset fra glødepærerne. Skifteholdsarbejdet blev formen for det nye, moderne slavearbejde.

Lyset gjorde aftenen til et forlystelsesdomæne. Man kunne se teater, revy og kabaret. Man kunne gå på danserestaurant. Man kunne sågar vise film med det nye lys og udvide lysets domæne. "Lys over Land, det er det vi vil", skrev J.P. Jacobsen. Oplysningsprojektet og belysningen låner hinanden metaforer. Både læsningen og undervisningen udviklede sig under det nye lys. Lejebiblioteker og siden offentlige, gratis biblioteker som konkrete udformninger af oplysningens projekt, bredte sig. "Dagen havde endegyldigt erobret og indtaget natten. Elværksbestyreren var den ny tids Gud, og elinstallatøren den ny tids lysestøber." Sådan slutter Duedahl sin historie.

Bogen har både et navneregister og et stedregister. Men den mangler påfaldende nok en litteraturliste. Den har selvfølgelig mange noter. Når man fx begynder på sidste kapitel og støder på følgende henvisning i note 463: Villads Christensen 1912, s. 565, kan man sikkert, hvis man læste alle de foregående 462 noter igennem, finde ud af, hvilken bog eller artikel Villads Christensen skrev i 1912. Men lettere og mere på sin plads havde det været med en alfabetisk litteraturliste, hvor man under Christensen, Villads 1912 kunne læse titlen.

Nattens gerninger er som det fremgår en velkomponeret antologi, som samtidig samler sig til et klart spor. Det i sig selv er en præstation. Men samtidig byder bogen på så megen blændende oplysning, at man læser den med stor fornøjelse og tænker: Lys over landet, det er det vi vil.